

# Silkesnäs är ett gammalt frälsehemman och majorsboställe



*Silkesnäs mangårdsbyggnad byggd 1853 (Foto: Börje Silkenäs).*

Silkesnäs är ett gammalt frälsehemman och majorsboställe, vackert beläget på en udde i Åsnen ca två km öster om Torne. Gården är ett ganska vanligt, medelstort lantbruk i Småland.

Men Silkesnäs har ett ovanligt väldokumenterat förflutet, som sträcker sig mer än femhundra år tillbaka i tiden.

## Torp och backstugor i Vrankunge rote, Hagstad och på Hössö häradsallmänning under 200 år

Av Ingolf Berg den 14 augusti 2022

Denna artikel bygger på en totalundersökning av alla de 100 torp och backstugor som etablerats i Vrankunge rote, Hagstad<sup>1</sup> samt på Hössö häradsallmänning<sup>2</sup> i Kalvsviks och Skatelövs socknar, Kronobergs län. Vrankunge rote omfattar Vrankunge by<sup>3</sup> med fyra

<sup>1</sup> <https://vrankunge.se/onewebmedia/Hagstad2019.pdf> samt <https://sv.wikipedia.org/wiki/Hagstad>

<sup>2</sup> <https://sv.wikipedia.org/wiki/H%C3%B6ss%C3%B6> samt

<https://vrankunge.se/onewebmedia/AllmanKalv.pdf>

<sup>3</sup> <https://sv.wikipedia.org/wiki/Vrankunge>

ursprungliga gårdar, ensamgårdarna Sunnavik<sup>4</sup> (tidigare del av Bergkvara gods) före detta säterierna och kronogårdarna Agnäs<sup>5</sup> och Silkesnäs<sup>6</sup>. Under 1600-talet var dessa i skattehänseende åsatta 1 mantal vardera. Häradsallmanningen, som skattlades och såldes på auktion år 1840, delades i fyra lotter/gårdar om ¼-dels mantal vardera. Mellan häradsallmanningen och Vrankunge rote ligger före detta säteriet och därefter kronogården Hagstad, också på 1 mantal. Gårdarna, som således omfattande 8 mantal, har all ett medeltida eller tidigare ursprung, flera som kyrkogods (biskops- och domkyrkoherman eller prebende).

Hagstad, Agnäs och Silkesnäs blev indragna vid Gustav Vasas kyrkoreduktion för att under 1600-talet bli säteri och därefter officersboställen under 1700- och delar av 1800-talen, Gårdarna blev slutligen kronoarrendegårdar innan privatisering skedde under 1900-talet, delvis beroende på indelningsverket avskaffades år 1903. Sunnavik köptes 1665 av frälsefogden, Erngisel Oufsson (1620 – 1683) och har därefter kvarstått i familjen Hylte'n-Cavallius ägo via olika släktgrenar.

I närområdet ligger Kalvshaga by med sex och Kalvsviks by med åtta medeltida gårdar. Norr om Sunnavik ligger Skäggalösa och Odensjö byar. Ensamgårdar gränsande mot Vrankunge var bland annat Bräkenskalla och Boavred (f.d. kaplansboställe).

<b>Gårdar</b>	<b>Areal<sup>7</sup></b>	<b>Torp</b>	<b>Backst.</b>	<b>Idag</b>
Vrankunge by <sup>8</sup>	ca 560	28	22	5
Sunnavik <sup>9</sup>	350	14	4	10
Silkesnäs	180	4	0	3 (inkl. Brittelund)
Agnäs	245	3	2	4
Hagstad	105	3	2	1
Allmanningen <sup>10</sup>	600	10	7	7
Övrigt	5	2	1	0
<b>Totalt</b>	<b>ca 2045<sup>11</sup></b>	<b>62</b>	<b>38</b>	<b>30</b>

<sup>4</sup> [https://sv.wikipedia.org/wiki/Sunnavik,\\_Skatel%C3%B6vs\\_socken](https://sv.wikipedia.org/wiki/Sunnavik,_Skatel%C3%B6vs_socken) samt <https://vrankunge.se/onewebmedia/Sunnavik2022.pdf>

<sup>5</sup> <https://vrankunge.se/onewebmedia/Agnas-gard.pdf>

<sup>6</sup> <https://vrankunge.se/onewebmedia/SilkHisto.pdf>

<sup>7</sup> Avser areal inkl. torpställen.

<sup>8</sup> Avser byns areal före storskiftet under slutat av 1700-talet

<sup>9</sup> Inkl. Jularelycke

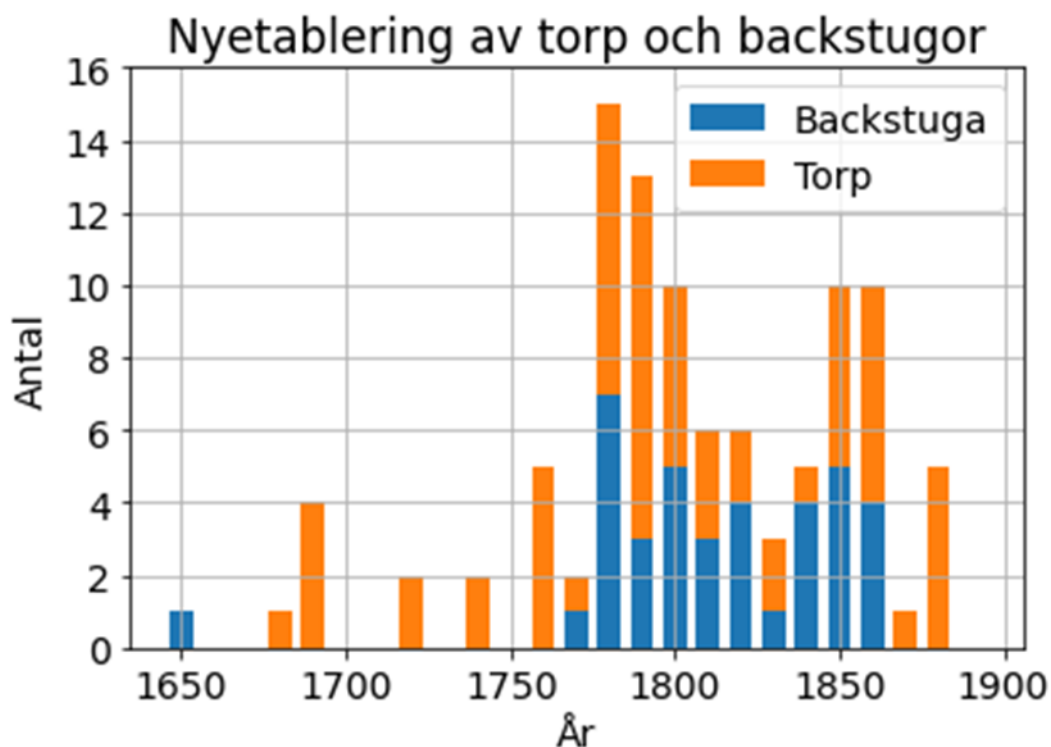
<sup>10</sup> Före intaga av Vevik, Bjurkärr m.m.

<sup>11</sup> Jfr. Huseby bruk under Florence Stephens tid som då var på ca. 2000 hektar.

På en areal av drygt 2000 hektar kom det att etableras 100 torp och backstugor under en tidsperiod av främst 100 år (från slutet av 1700-talet till slutet av 1800-talet). Ungefär 40% av dessa var backstugor och 60 procent torp. Av dessa kvarstår 30 torpställen idag som framför allt sommarbostäder, ödehus och ett fåtal som fritidsjordbruk. Vid det största av de tidigare torpen (Brittelund) bedrivs heltidsjordbruk. Se tabell nedan.

Flest torp och backstugor etablerades omkring sekelskiftet 1800. Därefter skedde en uppgång omkring 1850 berende på att laga skifte genomfördes i Vrankunge by år 1854 men omfattande ut- och omflyttning av gårdar och torp. Storskiftet i byn under slutet av 1700-talet, då byallmanningen (bl.a. dagens Kolboda, Rosenlund och Myrkullen) skiftades ut mellan de fyra ursprungliga huvudgårdarna, möjliggjorde nyetableringar.

Den tidigaste etableringen (före 1632 – finns inte med i diagrammet) var Sundet intill Sunnabron (bron mellan Hössön och Sirkön). Exempel på en liknande tidig etablering är Nabben invid bron mellan Kläcklinge och Kalvshaga. Omnämns som den första bebyggelsen "ett oskattelagt torp" på Kläcklingeön vid säteriransakningen under 1680--talet. I Silkesnäs anlades 1720 torpet Berget då innehavaren där skulle sköta rodden mellan Torne (som då hette Sundet) och Silkesnäs. Andra tidigare torpetableringar var Vevik och Bjurkärr på 1690-talet, då som intaga på häradsallmännningen och compensation till Huseby Bruk "för förminskade ägor under mliitären". Bland de äldsta torpen återfinns också soldat- och ryttartorpen, de tidigaste från 1690-talet i Vrankunge (soldat- och rusthåll) och Sunnanvik (rusthåll).



Vrankunge by svarade för ungefär hälften av alla torp och backstugor inom området, på drygt en fjärdedel av arealen. En bidragande orsak är sannolikt att området är förhållandevis bördigt, bildat av inlandsisen, landhöjningar och efter Åsnens sjösänkningar. Torpen var mindre och inget av dem utvecklades till idag bestående gårdar – störst blev de torp som etablerades i anslutning till storskiftet. I samband med laga skifte kom emellertid en del av torpen att utgöra hemmansandelar, också genom senare hemmansklyvingar efter arvsskiften. Soldattorpen omlokaliseras.

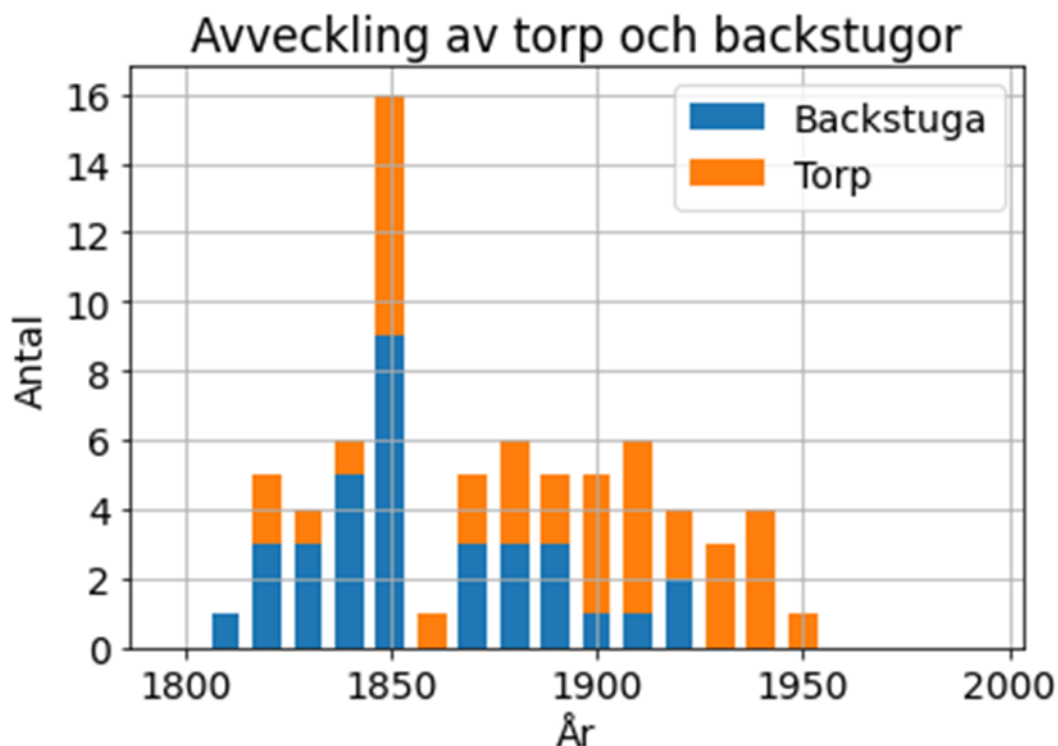
Mycket tyder på att Silkesnäs och Sunnavik var något tidigare med sina torpetablering jfr. med de andra gårdarna. Under senare delen av 1800-talet hade Sunnavik även statare boende på huvudgården. Inget av torpen på Sunnavik friköptes för att kunna utvecklas till bärkraftiga gårdar. Många av dem är idag sommarboende.

Vid kronogårdarna Agnäs och Silkesnäs etablerades större torptällen. Dessa avyttrades i efter indelningsverkets avveckling 1903. På två av Agnäs torp utvecklades bärkraftiga jordbruk fram till 1960-talet och som tidigare nämnts Brittelund under Silkesnäs. Huvudgårdarna avyttrade kronan senare (Agnäs gård delvis på 1990-talet och Silkesnäs tidigare). Hagstad, med två torpställen, såldes av kronan på aktion år 1902, varav Södregården köptes av Huseby bruk.

Huseby blev också ägare av  $\frac{3}{4}$ -delar av Hössö häradsallmänning. Den fjärde gården, Hössö Västregård delades i två lotter (Julås och Järnsmedbacken) och köptes av privatpersoner. Inte mindre än 17 torpställen etablerades på den gamla häradsallmänningen. I samband med försäljningen 1840 inlöste häradet de olovligen etablerade torpen och backstugorna. Flera av dem ersattes av Huseby bruk med bättre byggnader och nybyggnader.

### Byggnadsboom på 1840- och 1850-talen

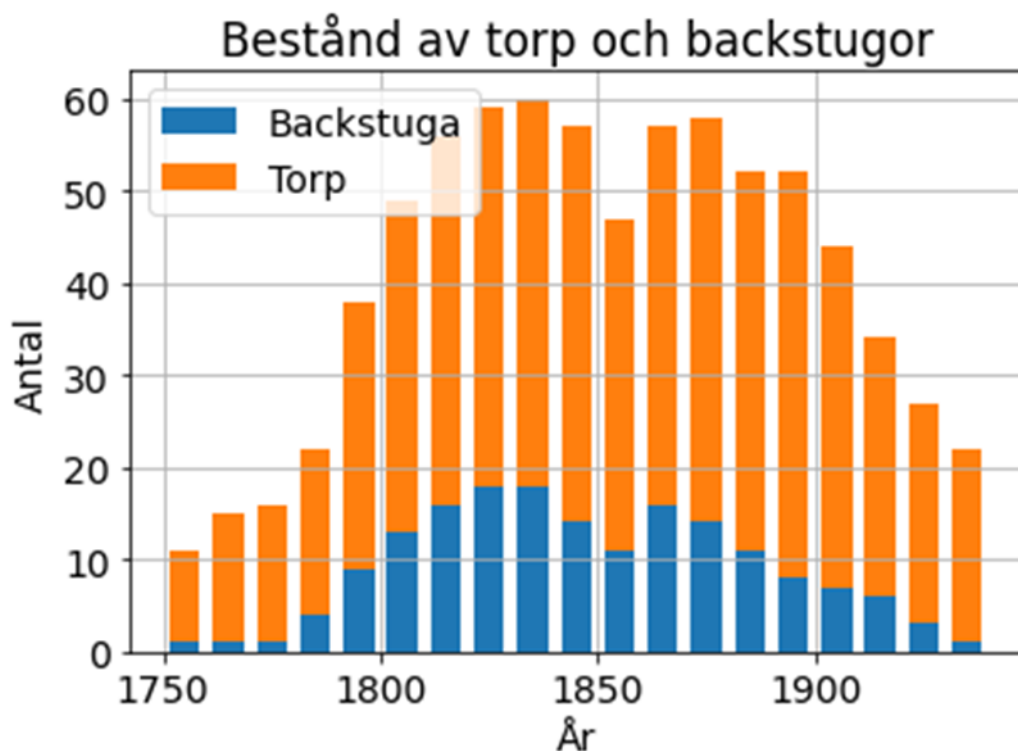
Laga skifte i Vrankunge by med ut- och omflyttningar av hus och ladugårdar medförde en omfattande byggnadsverksamhet. Upprustningen av torpen på häradsallmänningen samt nya hus i bl.a. Vevik (rättarebostad), Stenvik samt på gårdarna Järnsmedbacken, Julås Hagstad Södregård, Agnäs och Silkesnäs bidrog ytterligare till en byggnadsboom.



Ovanstående diagram belyser särskilt omställningen vid laga skiftet i Vrankunge by och den omfattande avvecklingen av torp och backstugor som då skedde. Diagrammet visar också att de sista backstugorna försvann i början av 1900-talet. Några överlevde lite längre som "lägenheter". Den genomsnittliga livslängden för en backstuga var ca 50 år och nästan dubbelt så lång för de torp som avvecklades.

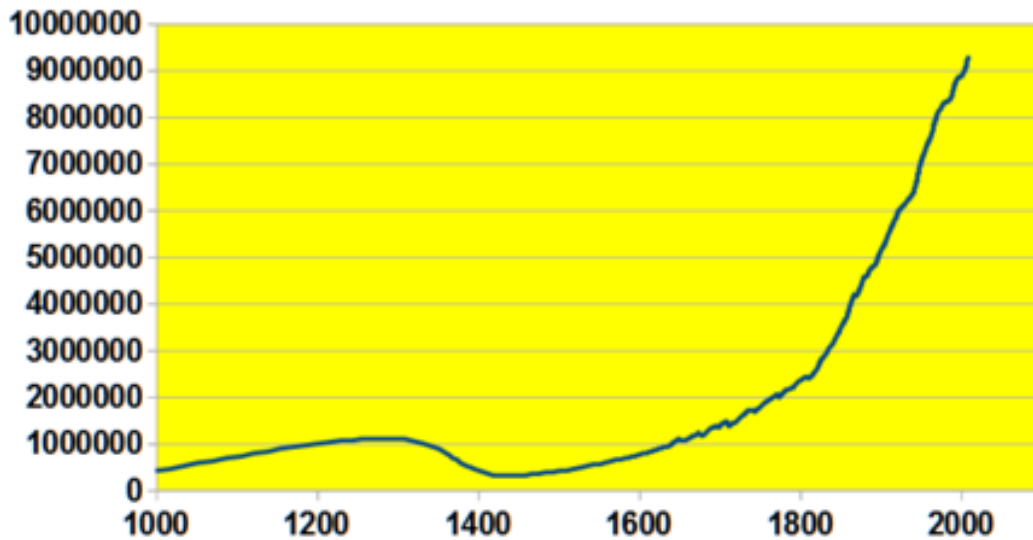
### Beståndet av torp och backstugor

Förutom uppgifter om nyetableringar och avveckling är det givetvis intressant att belysa beståndets utveckling över tid. Nedanstående diagram visar på en utveckling från 10 boställen vid mitten av 1700-talet<sup>12</sup> upp till 60 vid första hälften av 1800-talet. En tredjedel var då backstugor och två tredjedelar torp. Utvecklingen speglar dåtidens kraftiga befolkningstillväxt, för att citera Esaias Tegne'r pga. "freden, vaccinet och potatisen – tabellverket förvandlades till en fattiglista". Vid början av 1700-talet hade Sverige 1,8 miljoner invånare och år 1800 närmare 3,1 miljoner. Skiftesreformerna möjliggjorde en rationalisering av jordbruket. Sverige var ett av de fattigaste och glesbefolkade länderna i Europa i slutet av 1800-talet.



Nedgången efter 1870-talet kan förklaras med industrialiseringens sena genombrott i Sverige samt en ökad migration (bl.a. till de skånska betfälten och Stockholm) och emigration till Nordamerika eller periodvis Danmark och Tyskland. Industrialiseringen medförde en ökad urbanisering – folk flyttade från landsbygden till industriorter. Ca 25 procent av den svenska befolkningen emigrerade från 1860 fram till första världskriget, samtidigt som landets totala befolkning ökade till drygt 5 miljoner, inte minskade.

<sup>12</sup> Siffran kan vara något osäker då det inte varit möjligt att datera etableringsåren för de allra äldsta torpen i Sunnavik pga. avsaknad av husförhörslängder.



Tabell: Sveriges befolkning de senaste tusen åren. Källa: Wikipedia.

## Uppskattning av invånarantal

Vid antagande om att varje torp befolkats med en familj som har fem barn samt en inhyses, totalt 8 personer, och backstugorna med fyra inneboende så skulle invånarantalet ha uppgått till 35 torp ggr 8 personer/torp plus 20 backstugor ggr 4 personer/backstuga = 360 personer. Medtages även de 8 gårdarna skulle en grov uppskattning addera ytterligare minst 100–125 personer. Vid mitten av 1800-talet torde uppskattningsvis 500 personer ha bott inom området, motsvarande 25 procent av dåtidens invånarantal i Kalvsviks församling. Med tanke på det stora antalet backstugor rådde säkerligen stor fattigdom. Idag är endast 25–30 personer permanent bosatta inom området. Aktivt jordbruk bedrivs i Sunnanvik och Brittelund. Skogen har återtagit de gamla svedjorna om dessa inte sköts som fritidsjordbruk eller utarrenderas.

## Felkällor

Definitionen av torp och backstugor följer till stora delar den indelning som prästen gjort i husförhörslängden. Till torpen hörde en jordlott och torparen betalade arrende i form av dagsverken och/eller kontant betalning. Detta gällde inte för backstugusittare. Fastigheterna på torpen ägdes vanligtvis av gårdsägaren. Efter hand som nyodlingar skedde, ofta genom svedjebbruk, och åkerarealen utökades kunde en tidigare enkel boning/backstugan bli till ett

torp. Några sådana exempel finns, som då registrerats som torp. Få exempel finns också på det motsatta.

Flera av huvudgårdarna hade undantagsstugor för åldrande föräldrarna när gården övergick till nästa generation. Dessa undantagsstugor ingår inte i materialet.

Husförhörslängder för Skatelövs församlings Kinnevaldsdel är inte tillgängliga före 1785. Det medför att några enstaka torp under Sunnanvik kan vara något äldre än vad som angetts. För Vrankunge by och andra gårdar har dessa brister kunnat kompenseras genom kartmaterial och andra källor.